PUNJAB POLICE • PSSSB • PUNJAB PCS • GOVERNMENT EXAMS

HOUSE OF ASPIRANTS

ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਵਿਵਸਥਾ

ਅਧਿਆਇ 4

ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਰਿੱਟਾਂ

ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।

ਵੈੱਬਸਾਈਟ
houseofaspirants.in

ਐਡੀਸ਼ਨ
ਅਕਤੂਬਰ 2026

ਭਾਸ਼ਾ
ਪੰਜਾਬੀ

House of Aspirants

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ-ਤਿਆਰੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ

houseofaspirants.in

ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ, ਪ੍ਰੀਖਿਆਰਥੀ

House of Aspirants ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ। ਇਹ ਨੋਟਸ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆਰਥੀ ਲਈ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ: **ਪ੍ਰੀਖਿਆ-ਮੁਖੀ, ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਮੁਫ਼ਤ**।

> “ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।”

ਇਹਨਾਂ ਨੋਟਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਕਿਵੇਂ ਲਈਏ

1 ਪੜ੍ਹੋ
ਅਧਿਆਇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਜੋ ਨੁਕਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਓ।

2 ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ
houseofaspirants.in 'ਤੇ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਦਾ MCQ ਕੁਇਜ਼ ਹੱਲ ਕਰੋ।

3 ਦੁਹਰਾਈ ਕਰੋ
ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਏ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਕਰੋ।

ਸਾਡੀ ਵੈੱਬਸਾਈਟ 'ਤੇ ਜਾਓ

- ਦੋ-ਭਾਸ਼ੀ ਨੋਟਸ: ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
- ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੁਇਜ਼ ਅਤੇ ਅਧਿਆਇ-ਵਾਰ MCQs
- ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਕਰੰਟ ਅਫੇਅਰਜ਼
- 10+ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਪੱਤਰ
- ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਹਿਸਾਬ

ਸਕੈਨ ਕਰੋ

www.houseofaspirants.in

ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਮ ਚੈਨਲ ਨਾਲ ਜੁੜੋ

- ਨਵੇਂ ਨੋਟਸ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
- ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅੱਪਡੇਟ
- ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ
- ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ PDFs
- ਲਾਈਵ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਸੈਸ਼ਨ

ਜੁੜਨ ਲਈ ਸਕੈਨ ਕਰੋ

t.me/HouseOfAspirant

ਸਿੱਖਦੇ ਰਹੋ। ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹੋ। ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਰਹੋ।

ਟੀਮ House of Aspirants

© 2026 House of Aspirants. ਇਹ ਨੋਟਸ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦਿਅਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਹਨ। ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਛਾਪਣ, ਵੰਡਣ ਜਾਂ ਵਪਾਰਕ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

ਅਧਿਆਇ 4

ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਰਿੱਟਾਂ

Fundamental Rights and Writs

Part III (ਅਨੁਛੇਦ 12–35)

ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ

- ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਕੀ ਹਨ? What are Fundamental Rights?
- ਛੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ Six Fundamental Rights
- ਅਨੁਛੇਦ 12 ਅਤੇ ਅਨੁਛੇਦ 13 Article 12 and Article 13
- ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ Fundamental Rights in Detail
- ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਤੱਥ Facts about Fundamental Rights
- ਰਿੱਟਾਂ Writs
- ਰਿੱਟਾਂ ਬਾਰੇ ਤੱਥ Facts about Writs

ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਕੀ ਹਨ?

What are Fundamental Rights?

- ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਜ **ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ** ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ **ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਗਾਰੰਟੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ**.
- ਇਹ ਨਸਲ, ਧਰਮ, ਲਿੰਗ ਆਦਿ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ **ਬਿਨਾਂ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ** ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਇਹ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ **ਅਦਾਲਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ**।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਮੌਲਿਕ" ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? · Why are they called "Fundamental"?

- ਇਹ **ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ**, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਇਹ **ਨਿਆਂਯੋਗ (Justiciable)** ਹਨ (ਅਦਾਲਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ)। ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ **ਸਿੱਧਾ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ (High Court) ਜਾਂ ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ (Supreme Court) ਕੋਲ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ**.

ਛੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ

Six Fundamental Rights

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ **ਸੱਤ** ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਸਨ; **ਇਸ ਵੇਲੇ ਛੇ ਹਨ**.

ਨੰ. No.	ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ Fundamental Right	ਅਨੁਛੇਦ Articles
1	ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (Right to Equality)	14–18
2	ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (Right to Freedom)	19–22
3	ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿਰੁੱਧ ਅਧਿਕਾਰ (Right against Exploitation)	23–24
4	ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (Right to Freedom of Religion)	25–28
5	ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧਿਕਾਰ (Cultural and Educational Rights)	29–30
6	ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (Right to Constitutional Remedies)	32

ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ RIGHT TO PROPERTY

ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਛੇਦ 31) ਸੱਤਵਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ **ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ** ਸੀ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚੋਂ **44ਵੀਂ ਸੋਧ ਅਧਿਨਿਯਮ, 1978** ਰਾਹੀਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ **ਅਨੁਛੇਦ 300-A ਅਧੀਨ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰ (Legal Right)** ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਜੋ Part XII ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵੇਲੇ **ਕੇਵਲ ਛੇ** ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ।

ਅਨੁਛੇਦ 12 ਅਤੇ ਅਨੁਛੇਦ 13

Article 12 and Article 13

ਅਨੁਛੇਦ 12 — "ਰਾਜ" ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ · Article 12 — Definition of "State"

ਸ਼ਬਦ **'ਰਾਜ'** ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ:

- **ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਦ (Parliament)** (ਸੰਘ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨਕ ਅੰਗ);
- **ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ** (ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨਕ ਅੰਗ);
- ਸਾਰੇ **ਸਥਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰੀ (Local Authorities)** — ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬੋਰਡ, ਸੁਧਾਰ ਟਰੱਸਟ ਆਦਿ;
- ਸਾਰੇ **ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰੀ (Other Authorities)** — ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਬਣੇ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਬਣੇ, ਜਿਵੇਂ **ਐੱਲ.ਆਈ.ਸੀ., ਓ.ਐੱਨ.ਜੀ.ਸੀ., ਸੇਲ**;
- ਕੋਈ **ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਏਜੰਸੀ** ਜੋ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ।

ਅਨੁਛੇਦ 13 — ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ · Article 13 — Judicial Review

- ਅਨੁਛੇਦ 13 **ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ** ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਇਹ **ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ (ਅਨੁਛੇਦ 32)** ਅਤੇ **ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ (ਅਨੁਛੇਦ 226)** ਨੂੰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਂ ਨਿਯਮ ਨੂੰ **ਅਵੈਧ** ਐਲਾਨਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

Fundamental Rights in Detail

ਅਧਿਕਾਰ Right	ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ Provisions
1. ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਛੇਦ 14–18)	(a) ਕਾਨੂੰਨ ਅੱਗੇ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨ ਸੁਰੱਖਿਆ (**ਅਨੁਛੇਦ 14**) (b) ਧਰਮ, ਨਸਲ, ਜਾਤ, ਲਿੰਗ ਜਾਂ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੀ ਮਨਾਹੀ (**ਅਨੁਛੇਦ 15**) (c) ਸਰਕਾਰੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ (**ਅਨੁਛੇਦ 16**) (d) ਛੂਤਛਾਤ (Untouchability) ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਮਲ ਦੀ ਮਨਾਹੀ (**ਅਨੁਛੇਦ 17**) (e) ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਉਪਾਧੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਉਪਾਧੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ (**ਅਨੁਛੇਦ 18**)
2. ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਛੇਦ 19–22)	(a) ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਛੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ: (i) ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ, (ii) ਇਕੱਠ ਕਰਨ ਦੀ, (iii) ਸੰਘ ਬਣਾਉਣ ਦੀ, (iv) ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ, (v) ਨਿਵਾਸ ਦੀ, ਅਤੇ (vi) ਪੇਸ਼ੇ ਦੀ (**ਅਨੁਛੇਦ 19**) (b) ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ (**ਅਨੁਛੇਦ 20**) (c) ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਨਿੱਜਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (Right to Privacy) (**ਅਨੁਛੇਦ 21**) (d) ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (Right to Education) (**ਅਨੁਛੇਦ 21A**) — ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੋਧ ਹੈ **86ਵੀਂ ਸੋਧ, 2002** (e) ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਰੱਖਿਆ (**ਅਨੁਛੇਦ 22**)
3. ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿਰੁੱਧ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਛੇਦ 23–24)	(a) ਮਨੁੱਖੀ ਤਸਕਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੀ ਮਨਾਹੀ (**ਅਨੁਛੇਦ 23**) (b) ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ (**ਅਨੁਛੇਦ 24**)
4. ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਛੇਦ 25–28)	(a) ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨਣ, ਅਮਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ (**ਅਨੁਛੇਦ 25**) (b) ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ (**ਅਨੁਛੇਦ 26**) (c) ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ (**ਅਨੁਛੇਦ 27**) (d) ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਂ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ (**ਅਨੁਛੇਦ 28**)
5. ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਛੇਦ 29–30)	(a) ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ (**ਅਨੁਛੇਦ 29**) (b) ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (**ਅਨੁਛੇਦ 30**)
6. ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (ਅਨੁਛੇਦ 32) — ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਾਮ ਹੈ **"ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਆਤਮਾ"**	ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਿੱਟਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: (i) ਬੰਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖੀਕਰਨ (Habeas Corpus), (ii) ਪਰਮਾਦੇਸ਼ (Mandamus), (iii) ਪ੍ਰਤਿਸ਼ੇਧ (Prohibition), (iv) ਉਤਪ੍ਰੇਸ਼ਣ (Certiorari) ਅਤੇ (v) ਅਧਿਕਾਰ-ਪ੍ਰੱਛਾ (Quo-Warranto) (**ਅਨੁਛੇਦ 32**)

ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਤੱਥ

Facts about Fundamental Rights

- ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ **ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ** ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ **ਮੈਗਨਾ ਕਾਰਟਾ** ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- **ਅਨੁਛੇਦ 15, 16, 19, 29 ਅਤੇ 30** ਅਧੀਨ ਅਧਿਕਾਰ **ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ**.
- ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਰਾਹੀਂ **ਕੇਵਲ ਸੰਸਦ ਵੱਲੋਂ ਹੀ** ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਜੇ ਸੋਧ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ **ਬੁਨਿਆਦੀ ਬਣਤਰ (Basic Structure) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ**।
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ **ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ (National Emergency) ਦੌਰਾਨ ਮੁਅੱਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ**, ਪਰ **ਅਨੁਛੇਦ 20 ਅਤੇ 21** ਅਧੀਨ ਗਾਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ **ਸੀਮਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ** ਉਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ **ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ (Martial Law)** (ਫੌਜੀ ਸ਼ਾਸਨ) ਲਾਗੂ ਹੋਵੇ।
- ਇਹ **ਨਿਆਂਯੋਗ** ਹਨ — ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਲੋਕ ਸਿੱਧਾ ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਅਤੇ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਰਿੱਟਾਂ

Writs

- ਇੱਕ **ਰਿੱਟ ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ** ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਵਿਰੁੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
- **ਅਨੁਛੇਦ 32 ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ** ਨੂੰ ਰਿੱਟਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; **ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ** ਨੂੰ ਇਹੀ ਸ਼ਕਤੀ **ਅਨੁਛੇਦ 226** ਅਧੀਨ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।
- ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ **ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਅਕ** ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਇਸ ਕੋਲ ਮੂਲ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ।
- ਇਹ **ਪੰਜ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿੱਟਾਂ** ਜਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਰਿੱਟ Writ	ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ Literal meaning	ਇਹ ਕਦੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? When is it issued?
ਬੰਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖੀਕਰਨ (Habeas Corpus)	'ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਨਾ' ('To have the body of')	**ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ (Unlawful Detention)** ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ। ਅਦਾਲਤ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ (ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ) ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ **ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ**। ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਿੱਟ Writ	ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ Literal meaning	ਇਹ ਕਦੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? When is it issued?
ਪਰਮਾਦੇਸ਼ (Mandamus)	'ਅਸੀਂ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ' ('We command')	ਇਹ ਉਸ **ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ** ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਨਤਕ ਸੰਸਥਾ, ਨਿਗਮ, ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ, ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਪ੍ਰਤਿਸ਼ੇਧ (Prohibition)	'ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਨਾ' ('To forbid')	ਇਹ **ਉੱਪਰਲੀ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ** ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਜੋ ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਉਤਪ੍ਰੇਸ਼ਣ (Certiorari)	'ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ' ਜਾਂ 'ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ'	ਇਹ ਉੱਪਰਲੀ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਹੇਠਲੀ ਅਦਾਲਤ ਜਾਂ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ **ਲੰਬਿਤ ਕੇਸ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ** ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਕਰਵਾ ਸਕੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ **ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਰੱਦ ਕਰ ਸਕੇ**।
ਅਧਿਕਾਰ-ਪ੍ਰੱਛਾ (Quo-Warranto)	'ਕਿਸ ਅਧਿਕਾਰ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰ-ਪੱਤਰ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ' ('By what authority or warrant')	ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਲੋਂ **ਕਿਸੇ ਜਨਤਕ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਕਬਜ਼ੇ** ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਉਸ ਅਹੁਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵੈਧਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਰਿੱਟਾਂ ਬਾਰੇ ਤੱਥ

Facts about Writs

- **ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ (ਅਨੁਛੇਦ 32)** ਅਤੇ **ਉੱਚ ਅਦਾਲਤਾਂ (ਅਨੁਛੇਦ 226)** ਸਾਰੀਆਂ ਪੰਜ ਰਿੱਟਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
- **ਅਨੁਛੇਦ 32 ਸੰਸਦ** ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਇਹ ਰਿੱਟਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਰਿੱਟਾਂ **ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ** ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ **'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਰਿੱਟਾਂ' (Prerogative Writs)** ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਬਨਾਮ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ: ਰਿੱਟ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ · Supreme Court vs High Court: Writ Jurisdiction

ਨੁਕਤਾ Point	ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ (ਅਨੁਛੇਦ 32) Supreme Court (Art. 32)	ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ (ਅਨੁਛੇਦ 226) High Court (Art. 226)
ਮਕਸਦ (Purpose)	ਕੇਵਲ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ — **ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ**	ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ **ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਕਸਦ ਲਈ ਵੀ**
ਖੇਤਰੀ ਪਹੁੰਚ (Territorial reach)	ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ **ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ**	ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ **ਖੇਤਰੀ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ (Territorial Jurisdiction)** (ਰਾਜ) ਅੰਦਰ
ਸੁਭਾਅ (Nature)	ਉਪਚਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ **ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ** ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ **ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ**	ਉਪਚਾਰ **ਵਿਵੇਕ ਅਧੀਨ (Discretionary)** ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ **ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ**

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਟਿੱਪ EXAM TIP

ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਰਿੱਟ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਸਰਵਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ (ਇਸ ਵਿੱਚ "ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਕਸਦ" ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)। ਬੰਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖੀਕਰਨ = ਗੈਰਕਾਨੂੰਨੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ; ਅਧਿਕਾਰ-ਪ੍ਰੱਛਾ = ਜਨਤਕ ਅਹੁਦਾ; ਪ੍ਰਤਿਸ਼ੇਧ = ਕੇਵਲ ਅਦਾਲਤਾਂ/ਟ੍ਰਿਬਿਊਨਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ।

ਜਲਦੀ ਦੁਹਰਾਈ QUICK REVISION

1. ਇਸ ਵੇਲੇ ਛੇ ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ; ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ **ਸੱਤ** ਸਨ।
2. ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ **44ਵੀਂ ਸੋਧ, 1978** ਰਾਹੀਂ → ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰ **ਅਨੁਛੇਦ 300-A** ਅਧੀਨ।
3. ਅਨੁਛੇਦ 12 **"ਰਾਜ"** ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਅਨੁਛੇਦ 13 **ਨਿਆਂਇਕ ਸਮੀਖਿਆ** ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
4. ਅਨੁਛੇਦ 17 **ਛੂਤਛਾਤ** ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਅਨੁਛੇਦ 18 **ਉਪਾਧੀਆਂ** ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
5. ਅਨੁਛੇਦ 21A (ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ) ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ **86ਵੀਂ ਸੋਧ, 2002** ਰਾਹੀਂ।
6. ਅਨੁਛੇਦ 32 — ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਉਪਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ — **"ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਆਤਮਾ"**.
7. ਅਨੁਛੇਦ **15, 16, 19, 29, 30** ਅਧੀਨ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ।
8. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੌਰਾਨ, **ਅਨੁਛੇਦ 20 ਅਤੇ 21** ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।
9. ਪੰਜ ਰਿੱਟਾਂ: **ਬੰਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖੀਕਰਨ, ਪਰਮਾਦੇਸ਼, ਪ੍ਰਤਿਸ਼ੇਧ, ਉਤਪ੍ਰੇਸ਼ਣ, ਅਧਿਕਾਰ-ਪ੍ਰੱਛਾ**.
10. ਰਿੱਟਾਂ **ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ** ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਹਨ ("ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਰਿੱਟਾਂ")।